

ADRIYATİK-İYONYA GİRİŞİMİ-KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ: BİR KARŞILAŞTIRMA

Emre KALAY*
Araştırma Makalesi

Öz

Adriyatik-İyonya Girişimi (AII) Türkçe alanyazında yeterince dikkat çekememiştir. AII ile benzerlikler gösteren Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) ise Türkiye’de oldukça bilinen bir uluslararası örgüttür. AII hakkında değerlendirme yapabilmek adına her iki örgütün de deniz havzaları ile tanımlanması, benzer amaçlara sahip olması, her iki örgüte de mensup bazı ortak üyelerin olması ve bu örgütlerin kimi üyeleri arasında birtakım siyasi sorunlar bulunması gibi nedenlerden dolayı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü bir kıyaslama aracı olarak kullanılmıştır. Kıyaslamada örgütlerin kurucu belgelerindeki amaçlarına ne ölçüde yaklaştıklarına bakılarak AII’ nin başarılı bir örgüt olarak değerlendirilebilirken, KEİ için başarısızlığın söz konusu olduğu belirtilmiştir. Bu noktada Medeniyetler Çatışması tezindeki kültürel ve ekonomik işbirliği açıklamasına başvurulmuş ve benzer iki örgütten birinin başarılı diğerinin başarısız oluşunda Avrupalılaştırma kavramının etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Adriyatik-İyonya, Karadeniz, Medeniyetler Çatışması, Avrupalılaştırma, AB’lileşme*

Adriatic- Ionia Initiative- Organization of the Black Sea Economic Cooperation: A Comparison

Abstract

Adriatic- Ionian Initiative (AII) did not draw attention in Turkish literature. Unlike AII, Black Sea Economic Cooperation (BSEC) is a well-known international

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, E-Posta: emrekalay@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5068-0791.

Makalenin Gönderilme Tarihi: 04/02/2021 Kabul Edilme Tarihi: 22/11/2021

organization in Turkey. Thus BSEC is used as a tool to make a comparison to AII for having similar features like being defined on sea basins, having similar objectives, having some mutual members and witnessing political problems. AII can be considered as a successful organization in terms of reaching the goals that were set out in the founding documents, while BSEC is unsuccessful regarding the same issue. The interpretation of cultural and economic cooperation in thesis of Clash of Civilizations was applied and it has been concluded that Europeanization is the key for success of one of these organizations and failure of other.

Keywords: *Adriatic- Ionia, Black Sea, Clash of Civilizations, Europeanization, EU-ization*

Giriş

Adriyatik-İyonya Girişimi (*Adriatic- Ionian Initiative- AII*) 4'ü Avrupa Birliği (AB) üyesi, 4'ü ise AB üyesi olmayan 8 devleti biraraya getiren bir uluslararası örgüttür. 20 yıldır faaliyetlerine devam bu örgüt Türkçe alanyazında yeterince dikkat çekememiştir. Dolayısıyla çalışmanın amaçlarından biri örgüt hakkında Türkçe yazına katkı yapmaktır. AII hakkında bir değerlendirme yapabilmek adına, her iki örgütün de deniz havzaları ile tanımlanması, benzer amaçlara ve bazı ortak üyelere sahip olması nedeni ile Türkiye'de çok daha fazla bilinen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) kıyaslama aracı kullanılacaktır. Bu doğrultuda önce AII, daha sonra KEİ hakkında bilgi verilecek, daha sonra ise iki örgütün başarılı/başarısız olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine bakılacaktır. Başarı/başarısızlığın değerlendirilmesinde kullanılacak kriter ise örgütlerin kurucu belgelerindeki amaçlarına ne ölçüde yaklaştıkları olacaktır. Başarı/başarısızlıkların tespitinden sonra ise bunların sebepleri hakkında Samuel Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezindeki kültürel ve ekonomik işbirliği tanımlaması ışığında bir analiz yapılmaya çalışılacaktır.

I. Adriyatik- İyonya Girişimi

Soğuk Savaş' ın sona ermesinden sonra AB'nin en önemli gündemlerinden biri eski Doğu Bloğu devletlerinin AB ile ilişkilerinin yönünü belirlemek olmuştur. Bu doğrultuda öncelikle Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa bütünleşmesine dahil edilmesine uğraşmıştır.

2003'ten itibaren de Batı Balkanlar¹'in Avrupa bütünleşmesi içerisindeki yerinin belirlenmesi konusunda mesai harcanmaya devam etmektedir. AB'nin etki alanını coğrafi olarak genişletmeye yönelik çabalar 1990'ların ortalarından itibaren Güneydoğu Avrupa²'ya (GDA) da yönelmiştir. 1995'te ortaya çıkan Royaumont Süreci³'nin AB' nin GDA ülkelerine yönelik ilk kapsamlı politika girişimi olduğu söylenebilir.⁴ 1998'de Avrupa Birliği Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası kapsamına alınan Royaumont Süreci, kültürel ve sosyal önyargıları aşmayı ve sınır ötesi işbirliğini güçlendirmek isteyen sivil toplum örgütlerini biraraya getirerek bölgenin istikrarına katkıda bulunmayı amaçlamıştır.⁵

1 Nisan 1999'da; yani NATO'nun Sırp askeri güçlerini bombalamaya başlamasından 1 hafta sonra Almanya, GDA ülkelerine yönelik yeni bir politika önerisi olarak İstikrar Paketi'ni gündeme getirmiştir. 10 Haziran 1999'da, aralarında Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi pek çok uluslararası örgütün de yer aldığı ve otuzdan fazla ülkeden gelen katılımcılarla Köln'de yapılan Bakanlar Toplantısı sırasında resmi olarak kabul edilen İstikrar Paketi'nin ana hedefi, GDA ülkelerinin bölgenin tamamında istikrarı sağlamak için barış, demokrasi, insan haklarına saygı ve maddi refahı yükseltme çabalarını kuvvetlendirmek olarak belirlenmiştir.⁶ İstikrar Paketi,

¹ Batı Balkan ülkeleri Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kuzey Makedonya, Karadağ, Kosova ve Sırbistan' dan oluşmaktadır; https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/strategy-2020-2024/europe-world/international-cooperation/western-balkans_en#:~:text=The%20Western%20Balkans%20consists%20of,also%20called%20enlargement%20countries'

² Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi'nin imzacıları hesaba katıldığında, Güneydoğu Avrupa ülkelerinin Arnavutluk, Bosna- Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Romanya, Slovenya, (o dönemki adı ile) Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya ve Türkiye' den oluştuğu görülebilir. Güneydoğu Avrupa ve komşu ülkeler olarak ise Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya, Moldova, Polonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Türkiye, Yugoslavya sayılmıştır; https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=9938&lang=EN#P113_17245

³ Güneydoğu Avrupa'da İstikrar ve İyi Komşuluk Süreci olarak da bilinmektedir.

⁴ Elif Uçkan Dağdemir, "Batı Balkan Ülkeleri İle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Olasılıkları Üzerine Bir Değerlendirme," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 59/1 (2004):92.

⁵ Uçkan Dağdemir, "Batı Balkan Ülkeleri," 92.

⁶ Charalambos Tsardanidis, "Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi' ndan Bölgesel İşbirliği Konseyi'ne," içinde 3. *Uluslararası Balkan Kongresi*, ed. Caner Sancaktar (İstanbul: TASAM Yayınları, 2010), 146.

yalnızca mali kaynak sağlayan bir örgütlenme olarak değil; pek çok ülkeden siyaset ve bilim insanları, uluslararası örgütler ve sivil toplum örgütleri arasında iletişim ağları kurmak ve ortaya çıkan kolektif çabayla bölgedeki istikrar sağlamaya yardımcı olacak bir araç olarak düşünülmüştür.⁷

Ekim 1999'daki AB Zirvesi'nde, İstikrar Paketi çerçevesinde Adriyatik-İyonya Girişimi kurulmasına dair ilk teklif İtalya'dan gelmiş ve bu teklif AB tarafından da desteklenmiştir. 19-20 Mayıs 2000 tarihlerindeki Adriyatik ve İyonya Denizlerinde Kalkınma ve Güvenlik Zirvesi'nde Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, İtalya, Slovenya ve Yunanistan tarafından kabul edilen Ancona Deklarasyonu ile Adriyatik-İyonya Girişimi kurulmuştur. Daha sonra Karadağ ve Sırbistan da AII'ye katılmıştır. Ancona Deklarasyonu'ndaki "bölgesel işbirliğinin güçlendirmesi politik ve ekonomik istikrarı desteklemeye ve böylece Avrupa bütünleşmesi sürecine sağlam bir zemin hazırlanmasına yardımcı olur" ifadesi AII'nin, AB'nin Batı Balkanlar'a genişlemesini kolaylaştırıcı bir amacı olduğunu ortaya koymuştur.⁸ Ayrıca ekonomi, ulaştırma ve turizm konularında işbirliği, sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması, kültür, bilim ve eğitim alanlarında işbirliği ve yasadışı faaliyetlere karşı işbirliği konularına özel bir önem atfedileceği de Ancona Deklarasyonu'nda belirtilmiştir. Deklarasyon'a genel olarak bakıldığında taraf devletlerin şu konularda anlaşmaya vardıkları görülmektedir: Adriyatik-İyonya bölgesinin bir barış, istikrar ve refah alanı olması, Avrupa içerisinde bir ilerleme ve büyüme alanı olması, küçük ve orta ölçekli girişimler başta olmak üzere özel sektörün bölge istikrar ve refahına katkı sağlaması amacıyla sürece dahil edilmesi, Adriyatik ve İyonya havzaları arasında denizcilik bağlantıları kurulması, turizm alanında daha yakın işbirliği, yerel idareler ve sivil toplumlar arasında işbirliğinin ilerletilmesi. Taraf devletler Deklarasyon'un 10. Maddesi'nde de Avrupa Komisyonu'nun konferans sırasındaki eylem ve girişimlerinden duydukları memnuniyeti dile getirmiş, bunların ileride AB'nin bölgedeki faaliyetlerine zemin oluşturabileceğini ve AB'nin bölgeye daha fazla dahil olmasını istediklerini belirterek Avrupa Komisyonu'nu yukarıda belirtilmiş olan işbirliği alanlarında aktif bir rol üstlenmeye davet etmişlerdir.⁹

⁷ Tsardanidis, "Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi'ndan," 146.

⁸ Adriatic-Ionian Initiative, "About," Erişim Tarihi: Ağustos 11, 2020, <https://www.aai-ips.org/about>

⁹ *Ancona Declaration*, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2020, https://www.esteri.it/mae/resource/doc/2019/03/the_ancona_declaration.pdf

AII'nin kurulmasından sonra üyeler arasında entegrasyonu derinleştirmek adına pek çok girişim hayata geçirilmeye başlamıştır. AII'nin karar alma organı görevi Adriyatik-İyonya Konseyi'ne (*Adriatic & Ionian Council- AIC*) verilmiştir. Konsey yılda bir kez Dışişleri Bakanları seviyesinde toplanmakta ve örgütün amaç ve stratejilerini içeren deklarasyonlar kabul etmektedir. Ayrıca AII'nin hedef ve stratejileri doğrultusunda bugün üye ülkelerden toplam 42 ticaret odasını buluşturan Adriyatik ve İyonya Ticaret Odaları Forumu (*Forum of the Adriatic and Ionian Chambers of Commerce*)¹⁰; Adriyatik ve İyonya havzası yerel yönetimlerini biraraya getiren bir uluslararası kuruluş olarak Adriyatik ve İyonya Şehirleri Forumu (*Forum of Adriatic and Ionian Cities*)¹¹; üye ülkelerden toplam 40 üniversite arasında sürekli bağlantı kurmak amacıyla Adriyatik- İyonya Bölgesi Üniversiteleri Birliği (*Association of Universities of the Adriatic- Ionian Area- UniAdrion*)¹²; parlamentolar arasında karşılıklı işbirliğini teşvik amacıyla Meclis Başkanları Konferansı gibi pek çok zemin oluşturulmuştur. Ortak tarihi ve kültürel mirası, ortak denizlerin kullanımı, deniz çevresini kirliliğe karşı koruma, sürdürülebilir kalkınma ve büyüme fırsatı ve bu havzayı AB'nin bir iç denizi haline getirme hedeflerini göz önünde bulundurarak AII, 2010'dan itibaren Adriyatik-İyonya Makro Bölgesi fikri üzerinde çalışmaya başlamıştır.¹³ AII üyesi devletlerin temsilcileri 5 Mayıs 2010'da Ancona'da biraraya gelmiş ve "Adriyatik-İyonya Bölgesi için AB Stratejisini destekleme hakkında Adriyatik- İyonya Konseyi Deklarasyonu"nu kabul etmişlerdir. Üye devletler, Güneydoğu Avrupa'nın geleceğinin Avrupa Birliği'nde olduğunu belirterek başlayan bu Deklarasyon'da, bölgeyi Avrupa'nın bölgesel politika perspektifi içine alma doğrultusunda bir süreci başlatmaya hazır olduklarını belirtmişler ve AII'nin AB üyesi olan ve olmayan üyeleri arasındaki tüm temasları AB seviyesine

¹⁰ Forum of the Adriatic and Ionian Chambers of Commerce, Erişim Tarihi: Ağustos 30, 2020, <https://www.forumaic.org/che-cose-il-forum/?lang=en>

¹¹ "EU Strategy for the Adriatic- Ionian Region (EUSAIR)," Erişim Tarihi: Ağustos 30, 2020, [https://www.adriatic-ionian.eu/about-eusair/institutions-and-organisations-in-the-adriatic-ionian-region/#:~:text=The%20Forum%20of%20Adriatic%20and,of%20the%20Adriatic%20Ionian%20basin.&text=Today%20it%20represents%20a%20tool,Adriatic%20Ionian%20Region%20\(EUSAIR\).](https://www.adriatic-ionian.eu/about-eusair/institutions-and-organisations-in-the-adriatic-ionian-region/#:~:text=The%20Forum%20of%20Adriatic%20and,of%20the%20Adriatic%20Ionian%20basin.&text=Today%20it%20represents%20a%20tool,Adriatic%20Ionian%20Region%20(EUSAIR).)

¹² Association of Universities of the Adriatic- Ionian Area- UniAdrion, Erişim Tarihi: Ağustos 30, 2020, <http://www.uniadrion.net/?q=organization>

¹³ "About"

çekme görevi üstlenmişlerdir.¹⁴ 2010 tarihli Ancona Deklarasyonu böylece Avrupa Birliği Adriyatik- İyonya Bölgesi Stratejisi'nin (*EU Strategy for the Adriatic- Ionian Region -EUSAIR*) yolunu açmıştır.

EUSAIR, AB'nin 4 makro-bölgesel stratejisinden biridir (diğerleri 2009 Baltık Denizi Bölgesi Stratejisi, 2011 Tuna Bölgesi Stratejisi ve 2016 Alp Bölgesi Stratejisi). 2 Nisan 2020'de Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin katılmasıyla¹⁵ birlikte EUSAIR, Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, İtalya, Slovenya, Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan olmak üzere 9 ülkeyi kapsayan bir strateji haline gelmiştir. Stratejinin genel hedefi bölgenin cazibesini, rekabet yeteneğini ve bütünleşmesini artırarak bölgedeki ekonomik ve sosyal refahı ve büyümeyi artırmak olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra stratejinin Batı Balkanlar'ın daha ileri entegrasyonuna katkı yapması planlanmıştır.¹⁶ 2014 yılında Avrupa Komisyonu tarafından kabul edilen ve Avrupa Konseyi tarafından onaylanan strateji 4 ana sütun olarak planlanmıştır: Mavi Büyüme, Bölgeyi Birleştirme, Çevre Kalitesi, Sürdürülebilir Turizm. Avrupa Komisyonu'nun 06.10.2020 tarihli Batı Balkanlar için Ekonomi ve Yatırım Planı da aynı doğrultuda plan, program ve projeler içermektedir. Söz konusu belgede sürdürülebilir ekonomik büyümenin temeli olarak iyi yönetim, sürdürülebilir taşımacılık, temiz enerji, çevre ve iklim, dijital gelecek, beşeri sermayeye yatırım, özel sektörün güçlendirilmesi, bölgesel ekonomik entegrasyon ve AB ile entegrasyon konularına yer verilmiştir.¹⁷

EUSAIR'in başarısının önünde engel teşkil edebilecek en büyük faktörler olarak ülkeler arasındaki idari kapasite, yönetim ve ekonomik gelişmişlik düzeylerindeki farklılık ve uyumsuzluklar sayılabilir.¹⁸ Adriyatik-

¹⁴ *Declaration of the Adriatic Ionian Council on the support to the EU Strategy for the Adriatic Ionian Region*, Erişim Tarihi: Ağustos 27, 2020, https://www.esteri.it/mae/resource/doc/2019/03/12_declaration_of_the_aic_on_the_support_to_the_eu_strategy_final.pdf

¹⁵ Agneza Rusi Popovska, "The EU Strategy for the Adriatic and Ionian Region welcomes North Macedonia", Erişim Tarihi: Ağustos 30, 2020, https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/macro-regional-strategies/adriatic-ionian/#1

¹⁶ "EU Strategy for the Adriatic- Ionian Region (EUSAIR)"

¹⁷ Avrupa Komisyonu, *An Economic and Investment Plan for the Western Balkans*, Erişim Tarihi: Ekim 25, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/communication_on_wb_economic_and_investment_plan_october_2020_en.pdf

¹⁸ OECD, *EUSAIR Synthesis Report: Multi-level Governance and Cross-Sector Practices Supporting the European Union Strategy for the Adriatic and Ionian Region*, 8-9, Erişim

İyonya bölgesindeki farklılıkları azaltmak adına¹⁹ 20 Ekim 2015'te ADRION programı başlatılmıştır. Avrupa Birliği Uyum Politikası kapsamında sınır ötesi işbirliği ve dayanışmayı arttırmayı hedefleyen bu program, 4 AB üyesi (Hırvatistan, İtalya²⁰, Slovenya, Yunanistan) ile 3 aday (Arnavutluk, Sırbistan, Karadağ) ve 1 potansiyel adayı (Bosna-Hersek); yani AII üyelerini bir araya getirmiştir. 83.5 milyon Euro'su Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'ndan, 15.7 milyon Euro'su Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı'ndan ve 18.8 milyon Euro'su katılımcı devlet katkılarından olmak üzere yaklaşık 118 milyon Euro'luk bir bütçe sağlayan ADRION çerçevesinde, 8 ülkeden toplam 508 yararlanıcının ulaşım alanında 10, çevre alanında 32, inovasyon alanında 14; toplamda 54 projesi hayata geçirilmiştir.²¹ ADRION'un yanı sıra AB'nin HORIZON 2020, COSME, LIFE gibi daha pek çok fonu da bölgedeki projelerin finansmanında kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi AII'nin temel amaçlarının özetle, bölge ülkeleri arasında daha yakın işbirliklerinin kurulması ve iki yönlü olarak Adriyatik-İyonya havzasının Avrupa bütünleşme süreçlerine, Avrupa bütünleşme süreçlerinin de Adriyatik-İyonya havzasındaki işbirliklerine daha fazla dahil edilmesi olduğu söylenebilir. Bu amaçlar doğrultusunda ticaret odaları forumu, üniversiteler birliği, şehirler forumu gibi zeminlerin oluşturulmasının; EUSAIR'in oluşturulması ve uygulamaya geçirilmesinin; başta ADRION programı olmak üzere pek çok AB fonunun bölgesel işbirliği projelerinin finansmanında kullanılmasının AII'nin amaçlarına hizmet ettiği düşünülürse AII'nin başarılı bir örgüt olduğu söylenebilir.

AII kurulduğunda İtalya ve Yunanistan olmak üzere AB'ye dahil sadece 2 üyesi varken, 2004'te Slovenya ve 2013'te Hırvatistan'ın da AB'ye dahil

---

Tarihi: Ağustos 29, 2020, https://www.adriatic-ionian.eu/wp-content/uploads/2019/07/OECD-EUSAIR-Synthesis-Report_FINAL.pdf

¹⁹ "ADRION Programme," Erişim Tarihi: Ağustos 29, 2020, <https://www.adrioninterreg.eu/index.php/about-program/>

²⁰ İtalya bu programa tüm ülkesi ile değil 12 bölge ve 2 eyaleti ile katılmıştır. <https://www.aai-ps.org/the-adrion-programme#:~:text=The%20Cooperation%20Programme%2C%20the%20elaboration,the%2020th%20of%20October%202015.>

²¹ "Towards The New ADRION: A View Ahead On The Next Programming Period 2021-2027," Erişim Tarihi: Ağustos 29, 2020, <https://www.adrioninterreg.eu/index.php/about-program/programme/towards-the-new-adrion-a-view-ahead-on-the-next-programming-period-2021-2027/>

olması ile bu sayı 4'e çıkmıştır. AII'nin diğer üyelerinden 2003'te Bosna-Hersek potansiyel aday ülke statüsü kazanırken; 2010'da Karadağ, 2012'de Sırbistan ve 2014'te Arnavutluk potansiyel aday statüsünden aday ülke statüsüne geçebilmişlerdir. Bu süreci AII ile birlikte düşünüp tersten okumak; şöyle bir mantıkta hareket etmek yanlış sonuç verecektir: AII, üye ülkelerin Avrupa bütünleşmesine dahil olmasını kolaylaştırmak amacındandır ve üye ülkeler gerçekten de AII kurulduktan sonra resmi şekilde süreçlere dahil olmaya başlamıştır. Durum böyle okunduğunda "AII üyelerinin AB ile ilişkilerindeki ivmenin sebebi AII'dir" gibi sonuca varılabilir ki bu hatalıdır. Hırvatistan, Slovenya, Arnavutluk, Sırbistan, Karadağ ve Bosna Hersek'in AB ile ilişkilerine etki eden, başta ekonomik yardımlar olmak üzere çok daha fazla ve önemli faktör sayılabilir. Yine de en azından AII'nin bölgedeki süreci doğru değerlendirdiği ve amaçlarını bu sürece göre saptamış olduğu düşünülebilir ki bu durumda da süreci doğru okumuş olması dolayısıyla AII'nin başarılı bir örgüt olduğu söylenebilir.

II. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, eski Washington büyükelçisi Şükrü Elekdağ tarafından bir proje olarak 1990'da ilk ortaya atıldığında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Bulgaristan ve Romanya'yı kapsayacak şekilde düşünülmüştür. Daha sonra bölge ülkelerinin de projeye ilgi göstermesiyle, 25 Haziran 1992'de İstanbul Deklarasyonu ile KEİ kurulmuş ve ilk üyeleri Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan olmuştur.²² 2004 yılında Sırbistan-Karadağ örgüte katılmış; 2006'da Karadağ bağımsızlığından sonra da Sırbistan'ın üyeliği devam etmiştir.

Başlarda Türkiye açısından KEİ, bölgede aktif bir rol üstlenerek bölgede istikrar ve böylece genel olarak dünya barışına katkı sağlayabileceği ve bağımsızlığını yeni kazanmış bölge devletlerinin dünya ile ilişkilerinde yardımcı olacağı bir platform olarak düşünülmüştür.²³ Hatta Türk

²² İlhan Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler," içinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II: 1980-2001*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 519.

²³ Mustafa Aydın, "Kafkasya Orta Asya'yla İlişkiler", içinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II: 1980-2001*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 381.

kamuoyundaki olumsuz tutuma rağmen Türkiye, Karadeniz’e kıyısı olmayan Ermenistan’ı KEİ’ye kurucu üye olarak davet etmiştir.²⁴ Ayrıca örgüt Türkiye’nin sadece Karadeniz bölgesi ve Kafkasya politikası ile sınırlı tutulmamış, örgütün etki alanının Balkan coğrafyasına da yayılmasına çaba gösterilmiş; bu amaçla pek çok Balkan ülkesi örgüte davet edilmiştir. Örneğin Türkiye Arnavutluk’un KEİ’ye alınmasında önemli bir rol oynamıştır.²⁵

Örgütün temel prensip ve amaçları Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Şartı’nın 3. Maddesinde sıralanmıştır. Anılan Madde’ye göre:

“Çeşitli düzeylerdeki KEİ faaliyetleri yoluyla aşağıdaki ilkeler ve amaçlar izlenecektir. a) Dostluk ve iyi komşuluk ruhuyla hareket etmek ve üye devletlerarasındaki karşılıklı saygı, güven, diyalog ve işbirliğini sağlamlaştırmak; b) İkili ve çok taraflı işbirliğini uluslararası hukuk kuralları ve ilkeleri temeli üzerinde daha fazla geliştirmek ve çeşitlendirmek; c) İş yaşamını geliştirmek ve ekonomik işbirliği sürecine doğrudan katılan şirket ve kuruluşların ferdi ve kolektif girişimlerini teşvik etmek; d) Ekonomik işbirliğini, üye devletlerin uluslararası örgütlere ya da kuruluşlara tam veya diğer nitelikteki üyeliklerinden kaynaklanan uluslararası yükümlülükleriyle çalışmayacak ve üçüncü ülkelerle ilişkilerini geliştirmelerini engellemeyecek tarzda geliştirmek, e) İlgili üye devletlerin özel ekonomik koşullarını ve menfaatlerini dikkate almak, f) Diğer ilgili devletlerin, uluslararası ekonomik ve malî kuruluşlarla şirket ve teşebbüslerin KEİ sürecine katılımlarını teşvik etmek.”²⁶

Bu amaçlar doğrultusunda çalışmak üzere KEİ’ye bağlı kuruluşlar oluşturulmuştur. “... Bölge halklarının ekonomik refahına yönelik olarak üye devletlerin geçiş süreçlerine etkin biçimde katkıda bulunmak, bölgesel projeleri finanse etmek ve desteklemek, üye devletlerin kamu ve özel

²⁴ Aydın, “Kafkasya Orta Asya”, 407.

²⁵ Uzgel, “Balkanlarla İlişkiler”, 503.

²⁶ Bu ilke ve amaçların yukarıda bahsedilmiş olan AII’ nin kuruluş belgesi Ancona Deklarasyonu’nda belirtilmiş olan ilke ve amaçlarla benzerliği görülmektedir.

sektörlerinin projeleri ile üye devletler arasındaki ticarî faaliyetler için gerekli diğer bankacılık hizmetlerini sağlamak” amacıyla kurulan Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası’na (KTKB) Şartın 22. Maddesi’nde atıf yapılmış ve KEİ’ye bağlı kuruluşlar arasında sayılmıştır. Banka kuruluşundan bu yana enerji, sanayi, sağlık, gayrimenkul, finansal kuruluşlar gibi farklı alanlarda toplam 6.3 milyar Euro’luk 411 operasyonu onaylamıştır²⁷ (yukarıda anlatılmış olan ADRION’un AII’de yaptığı gibi). Banka 2019 sonu itibari ile yaklaşık 2.4 milyar Euro’luk varlığa ve 3.5 milyar Euro’luk kayıtlı sermayeye sahiptir.²⁸ KTKB’nin yanı sıra KEİ’ye bağlı kuruluşlar KEİ İş Konseyi (AII’deki benzeri Adriyatik ve İyonya Ticaret Odaları Forumu), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi (KEİPA)(AII’deki benzeri Meclis Başkanları Konferansı) ve Karadeniz Etütleri Uluslararası Merkezi’dir. Haziran 1998’de kurulan Karadeniz Üniversiteler Ağı, Örgüt Şartı’nın 23. Maddesi’nde değinilen akademik işbirliğine paralel şekilde 12 üye ülkeden 120 üniversiteyi bir araya getiren bir platform olarak KEİ’nin sektörel diyalog ortağı konumundadır²⁹ (AII’deki benzeri Adriyatik-İyonya Bölgesi Üniversiteleri Birliği).

Yukarıda anlatılan gelişmeler ve rakamlar, örgüt olarak KEİ hakkında bir başarı tablosu çiziyor gibi görülebilir fakat konunun uzmanlarının değerlendirmeleri tam tersi yöndedir. İlhan Uzgel’in kelimeleri ile “KEİ büyük ölçüde hedeflerine ulaşamayan bir girişim olarak kalmıştır. Bu bölgedeki ülkelerin başlangıçta dışında kalmamak için ilgi gösterdikleri ama kuruluş aşamasındaki amaçlarına ulaşması için istekli davranmadıkları bir uluslararası kuruluş” olmuştur.³⁰ Yine de 2000’lerin ortalarında kısa süreli de olsa örgütün önceki dönemlere göre bir ölçüde daha aktif olduğu söylenebilir. Bunun sebebi ise, ABD’nin Karadeniz bölgesinde bir güvenlik boşluğu olduğu ve bu boşluğu kendisinin doldurması gerektiği yönündeki yaklaşımının Türkiye ve Rusya Federasyonu’nu yakınlaştırmış olmasıdır.³¹

²⁷ Black Sea Trade and Development Bank, “Projects by Sector,” Erişim Tarihi: Eylül 1, 2020, <https://www.bstdb.org/projects-by-sector>

²⁸ Black Sea Trade and Development Bank, “BSTDB at a glance,” Erişim Tarihi: Eylül 1, 2020, <https://www.bstdb.org/who-we-are/bstdb-at-a-glance>

²⁹ Black Sea Universities Network, Erişim Tarihi: Eylül 2, 2020, <https://bsun.org/pages/about/bsun.php>

³⁰ Uzgel, “Balkanlarla İlişkiler”, 521.

³¹ Mitat Çelikpala, “Rusya Federasyonu ile İlişkiler,” içinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* Cilt III: 2001-2012, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 556.

Fakat bu gelişmeler de bundan sonraki dönemde Karadeniz bölgesindeki ülkeler arası ilişkilerin daha çok askeri ve güvenlik meselelerine doğru kaymasına zemin hazırlamıştır. Nitekim KEİ çerçevesindeki ekonomik işbirliği istenilen düzeye taşınamamasına rağmen askeri konulardaki işbirlikleri artmıştır. 2001 yılında Türkiye'nin öncülüğünde Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) hayata geçirilmiş; 25 Nisan 2002'de "Karadeniz Deniz Alanında Güven ve Güvenlik Artırıcı Önlemler Belgesi imzalanmış; Karadeniz Sınır Koordinasyon ve Enformasyon Merkezi kurulmuş; 2004'ten itibaren Türkiye'nin bir ulusal operasyon olarak başlattığı fakat daha sonra Rusya, Ukrayna ve Romanya'nın da dahil olduğu Karadeniz Uyumu Harekatı düzenlenmiştir."³²

Uzgel, KEİ'nin başarısızlık nedenleri olarak özetle şunları söylemektedir: Üye ülkelerin KEİ'nin başarıya ulaşması yönünde bir iradeye sahip olmamaları; üyelerin hem kendi içlerinde hem de komşularıyla sorunlar yaşıyor oluşu; Yunanistan ve Ermenistan'ın KEİ'nin gelişimini engelleyici tutum takınmaları; KEİ'nin ekonomik olarak üyelerin beklentilerini karşılayamaması.³³ Çalışma tarihi itibarıyla Uzgel'in değerlendirmelerinin üzerinden 15 yıldan fazla bir süre geçmiş durumdadır fakat bu çalışmanın tarihi itibarıyla de halen KEİ'nin etkinliği ve/ya kuruluş amaçlarına ulaşma bakımından bir iyileşme görülmemektedir. Bölgesel entegrasyon teorileri bağlamında da KEİ, başlangıç aşamasından ileri gitmemiş bir örgüt görünümündedir.³⁴ Daha ileri bir ekonomik entegrasyon bir kenara, ulaştırma, iletişim altyapısı yanında ticaret hukuku, mallar ve hizmetlerde standartlaşma, finans ve yatırımlar açısından güvenli ortam ile genel olarak ticaret, hukuk ve altyapıda belirli bir düzeye gelinemediğinden KEİ bünyesinde bir serbest ticaret bölgesi dahi kurulamamıştır.³⁵ Buna karşın KEİ ülkelerinin dış ekonomik ilişkilerinde en önemli aktör AB'dir. AB KEİ üyelerinin çoğunluğunun en büyük ticaret ortağı ve yabancı

³² Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 527-529.

³³ Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", s. 522.

³⁴ Birol Erkan, Şule Batbaylı, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) Üyesi Ülkelerin Küresel Pazarlardaki Karşılaştırmalı Üstünlükleri," *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* Cilt 5, Özel Sayı, (Nisan 2017): 34.

³⁵ Alaeddin Yalçınkaya, "Avrasyacı Bölgeselleşme Girişimleri," *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi* Cilt 7 Özel Sayı (Temmuz 2019): 93-94.

yatırımcısıdır.³⁶ Doğal olarak bu durum ülkelerin AB ile ekonomik bağlarını KEİ ile olan ekonomik ilişkilerinin önünde konumlandırmaktadır. KEİ'nin en büyük destekçilerinden Türkiye'nin dahi KEİ ülkeleri ile dış ticaret rakamları düşme eğilimindedir (bkz. Tablo1).

Tablo 1: KEİ İhracat rakamları (USD cinsinden) KEİ İthalat rakamları (USD cinsinden)

2013	21.720.311.080	2013	42.713.347.060
2014	20.789.901.373	2014	41.995.651.343
2015	15.425.924.671	2015	32.397.417.524
2016	13.800.648.228	2016	25.023.970.758
2017	16.580.156.891	2017	31.627.319.577
2018	19.390.352.084	2018	34.075.763.656
2019*	20.446.443.798	2019**	33.881.584.989
2020 (ilk 7 ay)	10.757.496.578	2020 (ilk 7 ay)	15.513.342.772

(*İhracat 2020 ile karşılaştırma açısından: 2019 ilk 7 ay: 11.353.434.481)

(**İthalat 2020 ile karşılaştırma açısından: 2019 ilk 7 ay: 19.286.703.161)

(**Kaynak:** Türkiye İstatistik Kurumu <http://www.tuik.gov.tr>)

Ne bir bölgesel güvenlik şemsiyesi ne de ekonomik blok oluşturabilmiş olan KEİ'nin bugün, diplomatik topluluk olarak işlev gören bir alt bölgesel grup olduğu söylenebilir. Geleceği ise hem üyelerinin siyasi iradelerine hem de uluslararası toplum tarafından tanınma derecesine bağlı olmaya devam edecektir.³⁷ Bu faktörler dikkate alındığında da KEİ'nin geleceğinin daha çok olumsuzluklar tarafından şekillenmesi söz konusu olacaktır çünkü KEİ üyelerinin pek çoğu arasında geçmişte yaşanmış ve halen yaşanmakta olan sorunlar bulunmaktadır. 2008'de Güney Osetya ve Abhazya nedeniyle Rusya ile Gürcistan arasında savaş yaşanmıştır. Rusya ile Ukrayna arasındaki çatışmalar 2014'te Kırım'ın ilhak edilmesiyle başka bir boyut

³⁶ Paskal Zhelev, "Challenges of economic integration in the Black Sea", 27.09.2020, Erişim Tarihi: Kasım 25, 2020, <https://www.mei.edu/publications/challenges-economic-integration-black-sea#:~:text=Countries%20in%20the%20Black%20Sea,one%2Dthird%20of%20regional%20GDP>

³⁷ Panagiota Manoli, "The Black Sea Economic Cooperation: what contribution to regional security?," içinde *Limiting institutions? The challenge of Eurasian security Governance*, eds. James Sperling, Sean Kayand S. Victor Papacosma (UK: Manchester University Press, 2003), 209.

kazanmıştır ve gerginlikler devam etmektedir. Kuzey Makedonya da hem Bulgaristan hem de Sırbistan ile sorunlar yaşamaya devam etmektedir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginlikler son dönemde Doğu Akdeniz meselesi nedeniyle tırmanmıştır. Azerbaycan ile Ermenistan arasında Dağlık-Karabağ sorunu da 2020’de yine savaşa dönüşmüştür. Bu ve benzer gelişmeler KEİ üyeleri arasında işbirliği ortamının oluşturulması bakımından karşılıklı güvene dayalı bir siyasi iradenin ortaya çıkmasının önünde engeller oluşturmaktadır.

III. Medeniyetler Çatışması’nda Kültürel ve Ekonomik İşbirliği ve Avrupalılaştırma

AII ve KEİ ile ilgili bölümlerin sonunda örgütlerin başarı/başarısızlığı değerlendirilmiş ve kuruluş amaçlarına yaklaşma bakımından AII’nin başarılı bir örgüt olarak konumlandırılabilceği belirtilirken, KEİ hakkındaki yorumların örgütün başarısız bir girişim olduğu yönünde olduğu söylenmiştir. İki örgütün pek çok benzer yönü vardır. Her iki örgüt de deniz havzaları ile tanımlanmıştır; bölgesel işbirliğini geliştirmek amacındadır ve Sırbistan, Arnavutluk ve Yunanistan olmak üzere 3 ülke her iki örgüte de üyedir ve kimi üyeler arasında siyasi sorunlar yaşanmaktadır. O halde baştaki soruya geri dönülürse: Bir örgütün başarılı, diğerinin başarısız olmasındaki etken/ler nelerdir?

Bu noktada Samuel P. Huntington’ın “Medeniyetler Çatışması” tezine başvurulabilir. Burada şunu belirtmekte fayda vardır ki Huntington’ın tezinin bütünü değil sadece çalışma ile alakalı olduğu ölçüde, özellikle kültürel ve ekonomik işbirliği bölümü dikkate alınacaktır. Nitekim Medeniyetler Çatışması ortaya atıldığından beri hem siyasiler hem de entelektüellerden gelen çok ciddi eleştiriler ile karşılaşmıştır. Genel olarak tezdeki “diğerlerine (özellikle de İslam’ a) karşı Batı” görüşünün, dünya çapındaki düşmanlıkları ve çatışmaları körükleyici bir anlayışa dayandığı ve ABD başta olmak üzere Batılı büyük güçlerin saldırgan politikalarına meşruluk kazandırma amacıyla olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır. Bu çatışmacı anlayışa karşı Birleşmiş Milletler 2001 yılını Medeniyetler Arası Diyalog yılı olarak kabul etmiş; 2005’ te Türkiye ile İspanya tarafından Medeniyetler İttifakı projesi başlatılmıştır. Dünya çapında pek çok düşünür de Medeniyetler Çatışması

tezine epistemolojik, metodolojik, etik açıdan eleştiriler yöneltmiştir.³⁸ Tezi oldukça sert bir biçimde eleştiren Edward Said' in konu ile alakalı yazısının başlığı ise Cehaletin Çatışması'dır (*Clash of Ignorance*). Said, tezdeki İslam ve Batı gibi etiketlerin, kolaylıkla gözardı edilemeyecek karmaşık gerçekliği anlamlandırmaya çalışan zihni yanlış yönlendirdiğini ve karıştırdığını; tezin, zamanımızın hayret verici karşılıklı bağımlılığının kritik anlayışından ziyade savunmacı kendine gururun güçlendirilmesi için "Dünyalar Savaşı" gibi bir yutturmaca olduğunu savunmaktadır.³⁹

Tüm bu eleştiriler bir kenara konulup çalışma konusu ile alakalı olarak bakıldığında, Huntington kültürel ve ekonomik işbirliği kapsamında şunu savunur:

"...Bölgeler ancak söz konusu coğrafyanın kültürle çakışması ölçüsünde bir işbirliği temeli oluşturabilir. Kültürel yakınlığı içermeyen bölgesel yakınlık tek başına birliktelikle sonuçlanmadığı gibi, bunun tam tersini besleyebilir. Askeri ittifaklar ve ekonomik ortaklıklar, mensupları arasında işbirliği olmasını gerektirir, işbirliği güvene dayanır ve güven de en fazla, ortak değerlere ve ortak kültüre sahip toplumlarda serpilir. Bunun bir sonucu olarak, bölgesel örgütlenmelerin genel etkililiği, bu örgütlenmelerin yaşı ve kuruluş amaçları da bir rol oynasa bile, genelde örgüt mensupları arasındaki medeniyet farklılıklarıyla ters orantılı olarak artar. Genel olarak alındığında, tek bir medeniyete kök salmış örgütlenmeler, birçok medeniyeti içeren örgütlenmelerden çok daha fazla etkin ve başarılı olmaktadır. Bu durum hem siyasal örgütler ve güvenlik örgütleri hem de ekonomik örgütler için geçerlidir."⁴⁰

³⁸ Deepshikha Shahi, "The Clash of Civilizations Thesis: A Critical Appraisal", 02.04.2017, Erişim tarihi: Eylül 1, 2021, <https://www.e-ir.info/2017/04/02/the-clash-of-civilizations-thesis-a-critical-appraisal/>

³⁹ Edward Said, "The Clash of Ignorance", 04.10.2011, Erişim tarihi: Eylül 1, 2021, <https://www.thenation.com/article/archive/clash-ignorance/>

⁴⁰ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* (17. Basım), çeviren Mehmet Turhan, Y.Z. Cem Soydemir (İstanbul: Okuyan Us, 2019), 183.

Bu fikirden hareketle, KEİ'nin genel etkisizliğinin nedeni olarak örgüt üyesi ülkelerin farklı medeniyetlere mensup olmaları görülebilir. Huntington, medeniyetlerin temel tanımlayıcı özelliğinin din olduğunu vurgulamaktadır ve Huntington'ın 1990 Sonrası Medeniyetler Dünyası haritasına⁴¹ göre, KEİ üyesi Türkiye, Arnavutluk ve Azerbaycan İslam medeniyetine dahilken, kalan üyeler Ortodoks medeniyetine mensuptur. Yani Huntington'ın önermesi KEİ açısından geçerli olabilir. Fakat aynı haritaya göre AII üyesi ülkelerin de farklı medeniyetlere mensup olduğu akılda tutulmalıdır. Bunlardan Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ Ortodoks medeniyetine; Arnavutluk ve Bosna Hersek İslam medeniyetine; İtalya, Hırvatistan, Slovenya ise Batı medeniyetine dahildir. Dolayısıyla sadece dine dayalı medeniyet farklılıkları tek başına söz konusu örgütlerin başarı/başarısızlığını açıklamaya yetmemektedir.

Huntington aynı eserde “*günümüzde Batı'da ortaya çıkmış olan medeniyet içi siyasal düşüncelerin çarpışması yerine, medeniyetler arasındaki din ve kültür çarpışması geçmiştir*”⁴² derken kültür kavramına da dikkat çekmektedir. Buradan hareketle devletler arasındaki çatışma ihtimalleri ya da işbirliği olanaklarını dine dayalı medeniyet perspektifi ile değil de kültür kavramı ile değerlendirmek bir sonuç verebilir mi?

Huntington'a göre “*medeniyet ve kültür sözcüklerinin her ikisi de halkların bir bütün olarak yaşam biçimine atıfta*” bulunur ve “*hem kültür hem de medeniyet belirli bir toplumda birbirlerini izleyen kuşakların birinci derecede önem atfettiği değerler, normlar, kurumlar ve düşünce biçimlerini içerir.*”⁴³ Buna paralel bir düşünce ile şunu da dile getirmektedir: “*İnsan grupları arasındaki olmazsa olmaz farklılıklar, onların ne kadar geniş bir fiziki coğrafyaya yayılmış olmaları, kafataslarının şekilleri, ya da derilerinin renklerine göre değil de, değerleri, inançları, kurumları ve toplumsal yapıları ile ilgilidir.*”⁴⁴ Peki dine dayalı medeniyet farklılıkları ile açıklanamayan AII ve KEİ arasındaki başarı yönünden fark, yukarıda da atıf verilmiş olan “*bölgeler ancak söz konusu coğrafyanın kültürle çakışması ölçüsünde bir işbirliği temeli oluşturabilir*” fikri ile açıklanabilir mi? Eğer bu yönde bir çaba içine girilirse şöyle bir sonuç çıkarılabilir: AII üyeleri

⁴¹ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 20-21.

⁴² Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 67.

⁴³ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 48.

⁴⁴ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 49.

arasında dine dayalı medeniyet farklılıkları vardır fakat genel olarak kültür kavramı içine alabileceğimiz değerler, inançlar, kurumlar ve toplumsal yapılar yönünden çatışmaya sebep olabilecek bu denli büyük bir fark yoktur; dolayısıyla üyeleri arasındaki dine dayalı medeniyet farklılıklarına rağmen bu ülkelerin aynı ya da benzer kültürlere sahip olmaları AII'nin başarılı olmasını sağlamaktadır. Özellikle inanç kavramı dini inançtan ziyade genel olarak siyaset ve topluma dair inançlar (örn. idam cezası karşıtlığı, sosyal devlet anlayışı, liberal demokrasi... gibi.) olarak alındığında kültür benzerliğinin devletler arasında işbirliği olanaklarını arttırdığı iddiası daha anlaşılır olur. Bundan sonra gelebilecek olan "AII coğrafyası herhangi bir kültür ile çakışmakta mıdır? Eğer öyle ise bu kültür hangisidir?" sorularının cevabı ise "Avrupalılaştırma" kavramına işaret etmektedir.

Avrupalılaştırmanın herkes tarafından kabul edilebilecek basit bir tanımını yapmak kolay değildir. Nitekim pek çok bilimsel çalışmaya konu olmuş Avrupalılaştırmanın ne olduğu ve ne olmadığı, hatta işe yarar bir kavram olup olmadığı hakkında oldukça geniş bir literatür vardır.⁴⁵ Yine de bu çalışma kapsamında Avrupalılaştırma ile ne anlatılmak istendiğini göstermek açısından bazı tanımlara yer vermek gerekmektedir. Avrupalılaştırma Mustafa Aydın ve Sinem Açıkmeşe'nin belirttiği gibi farklı sosyal bilimler disiplinlerinde çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Yine yazarların ortaya koyduğu üzere Avrupalılaştırma antropolojik açıdan, insanların kendilerini temsil etme stratejisi ve tanımlama biçimi olarak; siyaset bilimi açısından ise AB seviyesinde oluşturulan baskılar neticesinde yurtiçinde yaşanan değişim süreci olarak görülebilir.⁴⁶ Claudio Radelli'ye göre ise "resmi ve resmi olmayan kurallar, prosedürler, politika paradigmaları ve iş yapış şekillerinin oluşturulması, yayılması ve kurumsallaştırmasıdır. Avrupalılaştırma ayrıca öncelikle AB politika süreçlerinde tanımlanan ve pekiştirilen, daha sonra

⁴⁵ Konu hakkında kolayca ulaşılabilecek literatür taraması için bkz. H. Tolga Bölükbaşı, Ebru Ertugal, Saime Özçürümez, "Avrupa Entegrasyonu Kuramlarıyla Türkiye'yi Konu Alan Yazının Etkileşimi: Avrupalılaştırma Araştırma Programını Türkiye Özelinde Yeniden Düşünmek", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 30 (Yaz 2011), s. 77-102; Tolga Erdem, *Avrupalılaştırmanın Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerine Dini Kimlik Bağlamında Etkisi*, yayınlamamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD, 2015; Ali Onur Özçelik, "Avrupalılaştırma", Avrupa ve Avrupa Birliği, (ed.) Cengiz Dinç, Savaş Yayınevi, (1. Baskı), Ankara, 2015, 35-49.

⁴⁶ Mustafa Aydın, Sinem Akgül Açıkmeşe, "Europeanization through EU conditionality: understanding the new era in Turkish foreign policy," *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 9, Number 3, (December 2007): 264.

ulusal ve ulusaltı söylem, siyasi yapı ve kamu düzenine dahil edilen ortak inanç ve normlardan” oluşmaktadır.⁴⁷ Trine Flockhart da Avrupalılaşmayı, Avrupalı fikir ve uygulamaların zaman ve mekan içindeki yayılma süreçlerinin farklı biçimleri olarak tanımlanabileceğini söylemektedir.⁴⁸

Avrupalılaşma ile çok yakın ilişki içinde bir başka kavram ise “AB’lileşme”dir (*EU-ization*). Bu iki kavram bazen ikame olarak kullanılırken aralarında bir fark olduğunu da belirtmek gerekir. Avrupalılaşma’ da fikir, norm ve inançlara vurgu yapılırken AB’lileşme ile AB norm ve standartlarını benimsemeye vurgu yapılmaktadır. Bu bakımdan “AB’lileşme”nin Avrupalılaşma’ya nazaran daha dar bir perspektifi olduğu söylenebilir. Zaman yönünden bakıldığında AB’lileşme en erken 1950’lerin ortalarından başlatılabilir. Flockhart’ın 5 devreye ayırdığı Avrupalılaşmanın ilk evresi ise Roma İmparatorluğu’ nun çöküşü ile 5. Yüzyıldan başlamaktadır.⁴⁹ Yine Flockhart’a göre AB’lileşme Avrupalılaşma’nın küçük fakat önemli bir parçasıdır. AB’lileşme, kurumsal ve örgütsel uygulama ve politikaların aktarılması bağlamında politik yakınlaşma iken Avrupalılaşma, toplumsal kimlikleri oluşturan tüm normların ve davranışsal uygulamaları kapsayan kültürel yakınlaşmadır.⁵⁰ Avrupalılaşma AB’lileşme’yi kapsayan çok daha geniş bir fenomendir.

AB’lileşme Avrupalılaşma’ya hizmet eden önemli bir araçtır. Avrupalı değerler üzerinde yükselen, bu değerlerin en yüksek düzeyde siyasi temsilciliğini yapan ve yayılmasını sağlayan AB, yakın çevresine Avrupa’nın ortak değerlerini benimsetmeye çalışmaktadır. Avrupa Birliği Antlaşması’nın 2. Maddesi’ne göre “Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hakim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır.”⁵¹ Aynı antlaşmanın 49. Maddesi’ne göre de “2. maddede belirtilen

⁴⁷ Claudio M. Radaelli, "Europeanization: Solution or Problem?," içinde *Palgrave Advances in European Union Studies*, eds. Michelle Cini & Angela K. Bourne (New York: Palgrave Macmillan, 2006), 59.

⁴⁸ Trine Flockhart, "Europeanization or EU-ization? The Transfer of European Norms across Time and Space," *Journal of Common Market Studies*, Volume 48 Issue 4 (2010): 788.

⁴⁹ Flockhart, "Europeanization or EU-ization?,":799.

⁵⁰ Flockhart, "Europeanization or EU-ization?,":790-791.

⁵¹ Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’ nin İşleyişine Dair Antlaşma’ ya <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> den ulaşılabilir.

değerlere saygı gösteren ve bu değerleri desteklemeyi taahhüt eden her Avrupa devleti, Birliğe üye olmak için başvuruda bulunabilir.” AB üyesi olmak isteyen devlet 2. Maddede belirtilmiş olan ortak değerleri benimsemek durumundadır. AB müktesebatına uyum, vize kolaylığı, Avrupa Komşuluk Politikası, Katılım Öncesi Yardım Araçları, İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları gibi enstrümanlar ile aday ve potansiyel aday ülkelerin Avrupalılaşması sağlanmaya çalışmaktadır. Koşulluluk ilkesi gereği aday ve potansiyel aday ülkeler AB kriterlerine uyum sağlama, AB müktesebatını iç hukuklarına aktarma yönünde yükümlülükler üstlenmişlerdir. Bu AB’lileşme süreci sonuçta ülkelerde siyasi, toplumsal ve ekonomik sistemlerde büyük değişimlere yol açmaktadır.⁵² Özet olarak söylemek gerekirse; AB, Avrupa kültürünün ve Avrupalı değerlerin bir ürünüdür; AB’ye üye olmak isteyen Güneydoğu Avrupa ya da Batı Balkan ülkelerinin üyelik için yerine getirmeleri gereken yükümlülükler vardır; AB tarafından ortaya konulan yükümlülükleri yerine getirmek aday ve potansiyel aday ülkelerde siyasi, ekonomik, ideolojik olarak ciddi Avrupalı dönüşümlere yol açmaktadır. Yani Güneydoğu Avrupa ya da Batı Balkan ülkeleri git gide kültürel yaklaşma içine girmek ve Avrupa’ya benzemek durumundadır.

Bu şekilde bakıldığında bu ülkelerdeki AB’lileşme ve Avrupalılaşma’nın aday ülke ile AB arasında iki yönlü bir süreç olarak görülebilir fakat Othon Anastasakis’in belirttiği gibi Güneydoğu Avrupa stili Avrupalılaşma daha çok dışarıdan yönlendirilen, zorlayan ve git gide daha fazla talepkâr olan bir süreçtir.⁵³ Fakat bu değerlendirmeyi doğru okumak gerekir. Bu ülkelerdeki AB ile ilgili gelişmeler dış güçlerin zorla dikte ettikleri süreçler değildir. Aday ve potansiyel aday ülkelerde bu süreçler demokratik yollara başlatılmış ve devam ettirilmektedir ve hem siyasi elitler hem de toplum nezdinde destek bulmaktadır. AII üyesi Sırbistan için Avrupa entegrasyonu en önemli dış politika konularından biridir.⁵⁴ Bosna-Hersek için de Avrupa entegrasyonuna dahil olma bir dış politika önceliğidir.⁵⁵ Aynı

⁵² Soeren Keil, “Europeanization, state-building and democratization in the Western Balkans,” *Nationalities Papers*, Vol. 41, No. 3, (2013): 343.

⁵³ Othon Anastasakis, “The Europeanization of the Balkans,” *Brown Journal of World Affairs*, Volume 12 Issue 1 (2005): 82.

⁵⁴ Sırbistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Process of EU integration and regional Cooperation,” Erişim Tarihi: Temmuz 15, 2020, <http://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/eu>

⁵⁵ Bosna Hersek Dışişleri Bakanlığı, “Basic Directions of BiH ForeignPolicy,” Erişim Tarihi: Temmuz 15, 2020, http://www.mvp.gov.ba/vanjska_politika_bih/osnovni_pravci_vanjske_politike_bih/default.aspx?id=2

öncelik Arnavutluk, Karadağ için de geçerlidir.⁵⁶ 2017 yılında Sırbistan'da Avrupa Entegrasyonu Bakanlığı (*Ministry of European Integration*) kurulmuştur. Bu bakanlığın, 2018'de 18 yaş üzerindeki katılımcılarla gerçekleştirdiği çalışmaya göre halkın %55'i Sırbistan'ın AB'ye katılımını desteklemektedir.⁵⁷ Nisan 2019 tarihli çalışmaya göre Bosna Hersek halkının %75'i AB üyeliğini desteklemektedir.⁵⁸ Yine 2019 yılı için, Arnavutluk halkının %88'i; Karadağ'ın %69'ı ülkelerinin AB üyeliğini iyi bir şey olarak görmektedir.⁵⁹

Batı Balkan ülkelerinin Avrupalılaşması tabii ki uzun ve halen devam etmekte olan bir süreçtir. Bu süreçte Batı Balkan ülkelerin önünde ciddi engeller de bulunmaktadır ki en önemlisinin zayıf devlet kapasiteleri olduğu söylenebilir. Batı Balkan ülkelerindeki zayıf devletler ayrılıkçı hareketler, çözüme kavuşmamış sınır sorunları, etnik gerilimler, güçlü kayırmacı ağlar ile başa çıkmakta zorlanmakta ve bu da AB'nin dönüştürücü gücüne sekte vurmaktadır.⁶⁰ Batı Balkan ülkeleri için demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile AB adeta birbirlerine bağlı kavramlardır. Ne var ki Batı Balkan ülkelerinin AB ile yakınlaşması istenilen sonuçları verebilmiş değildir. Hatta AB entegrasyon süreci, kendi ekonomik çıkarlarını korumak ve siyasi gücü elden bırakmamak adına devleti kontrol etmek isteyen ülke içinde “köşe başlarını tutan” kimi resmi ve gayri resmi seçkinler tarafından gölgede

---

⁵⁶ Karadağ Dışişleri Bakanlığı, “Foreign Policy,” Erişim Tarihi: Temmuz 15, 2020, <http://www.mvp.gov.me/en/ministry/Foreign-Policy/>; Arnavutluk Cumhuriyeti Avrupa ve Dış İlişkiler Bakanlığı, “EU Accession,” Erişim Tarihi: Temmuz 15, 2020, <https://punetejashtme.gov.al/en/>

⁵⁷ Sırbistan Cumhuriyeti Avrupa Entegrasyonu Bakanlığı, “Support to Serbia's EU membership 55 percent,” Erişim Tarihi: Temmuz 18, 2020, <https://www.mei.gov.rs/eng/news/733/189/335/details/support-to-serbia-s-eu-membership-55-percent/>

⁵⁸ National Democratic Institute, *Public Opinion Poll Bosnia and Herzegovina April 2019*, Erişim Tarihi: Temmuz 18, 2020, <https://www.ndi.org/sites/default/files/BiH%202019%20Poll.pdf>

⁵⁹ Avrupa Komisyonu, “Public Opinion,” Erişim Tarihi: Ağustos 28, 2020, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/themeKy/3/groupKy/312>

⁶⁰ Tanja Börzel, “When Europeanization Hits Limited Statehood: The Western Balkans as a Test Case for Transformative Power of Europe.” içinde *European Integration and Transformation in the Western Balkans*, ed. Arolda Elbasani, London: Routledge, 2013, 174.

bırakılmıştır.⁶¹ Her ne kadar oldukça kötümser bir tablo gibi görünse de Batı Balkan ülkelerindeki Avrupalı dönüşüm süreci devam etmektedir. AB müktesebatına uyum süreçleri yavaş ilerliyor olsa da durmuş değildir.

Sonuç

Sonuç olarak AII üyesi ülkelerin din temelli farklı medeniyetlere sahip olduğu söylenebilir fakat bir de mensup olmak istedikleri ve bu yönde çalıştıkları bir Avrupa kültürü vardır. Huntington'ın "bölgeler ancak söz konusu coğrafyanın kültürle çakışması ölçüsünde bir işbirliği temeli oluşturabilir" önermesi, AII'nin Avrupa kültürüyle çakışması ölçüsünde başarılı olması ile uyumaktadır. AB, bölge ülkelerinin de bu yönde rızaları olması dolayısıyla Güneydoğu Avrupa'da bir Avrupalılaştırma sürecini hızlandırmaktadır. Benzer bir durum KEİ için geçerli değildir. KEİ üyeleri arasında zaten Huntington'ın göstermiş olduğu medeniyet farklılıkları vardır ve bunlar arasında ortaklık yaratacak başka bir kültür; örneğin bir Karadeniz kültürü veya Karadenizleşme gibi bir kavram ve bunun yayılmasını sağlayacak örneğin Karadeniz Topluluğu gibi uluslararası ya da ulus-üstü örgüt yoktur.

Uzgel'in söylemiş olduğu gibi KEİ üyelerinin hem kendi içlerinde hem de komşularıyla sorunlar yaşıyor oluşu KEİ'nin başarıya ulaşmasına engel olan faktörlerden biridir. Aslında AII üyeleri arasında da kimi sorunlar bulunmaktadır. Yunanistan ile Arnavutluk arasında Epir sorunu devam etmektedir; ayrıca iki ülke teknik olarak savaş halindedir. Hırvatistan ile Slovenya arasında da Piran Körfezi ile ilgili; Sırbistan ile Bosna Hersek arasında Drina Nehri ile ilgili; Hırvatistan ile Bosna Hersek arasında ortak sınır ile ilgili sorunlar devam etmektedir fakat bunların hiçbiri bu ülkelerin AII gibi ortak bir örgütün çalışmalarını aksatmalarına neden olmamaktadır. Bu noktada yine Huntington'ın "*askeri ittifaklar ve ekonomik ortaklıklar, mensupları arasında işbirliği olmasını gerektirir, işbirliği güvene dayanır ve güven de en fazla, ortak değerlere ve ortak kültüre sahip toplumlarda serpilir*" önermesi üzerinden konuşulursa; Avrupalılaştırma AII üyeleri arasında ortak değerler ve ortak kültür yaratmaktadır. Dolayısıyla

⁶¹ Jelena Dzankic, Soeren Keil, Marko Kmezić, "Introduction: The Europeanisation of the Western Balkans : a failure of EU conditionality?" içinde *The Europeanisation of the Western Balkans : a failure of EU conditionality?* ,eds. Jelena Dzankic, Soeren Keil, Marko Kmezić, Palgrave Macmillan, 2018, 2.

Avrupalılaşıma sayesinde AII üyeleri arasında güven tesis edilebilmiştir ve bu güven de bu devletlerin başarılı bir şekilde işbirliği yapabilmelerine olanak sağlamaktadır. Hatta bu güven duygusunun, GDA ülkeleri arasındaki sorunların bazılarının barışçıl şekilde çözülmüş ya da çözülmesi yolunda ciddi adımlar atılmış olmasında pay sahibi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin Kosova meselesinde AB'nin arabuluculuğu ile 2011'den bu yana Belgrad- Priştine Diyalogu devam etmektedir. Yunanistan ile Makedonya arasındaki yaklaşık 30 yıllık isim sorunu AB'nin katkıları ile 2019'da çözülebilmıştır. 2020'de Arnavutluk ile Yunanistan arasındaki deniz sınırı sorununun uluslararası hukuk çerçevesinde çözülmesi amacıyla Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesi kararlaştırılmıştır (her ne kadar bu meselede AB'nin bir zorlayıcılığı olmasa da Konsey'in 25 Mart 2020 tarihli sonuç bildirgesinde iyi komşuluk ilişkileri ve bölgesel işbirliğinin, İstikrar ve Katılım Süreci ile birlikte genişleme sürecinin hayati bileşenleri⁶² olduğunu belirttiği hatırdta tutulmalıdır).

Bu çerçevede şu söylenebilir ki, Avrupalılaşıma GDA ülkeleri arasında yayılmaya ve içselleştirilmeye devam ettikçe bu ülkeler arasındaki işbirlikleri başarılı bir şekilde devam edecektir. KEİ üyeleri arasında böyle bir ortak kültür oluşmadığı için mevcut sorunlar devam etmekte ve sorunlar devam ettikçe üyeler arasında bir güven ve işbirliği ortamının ortaya çıkması zorlaşmaktadır. Böylesi bir ortamın oluşturulması kolay olmadığından yakın gelecekte de KEİ'nin amaçlarına ulaşabilen bir örgüt haline gelmesi muhtemel gözükmemektedir.

Alexandra Elbakyan'a teşekkür ederim

---

⁶² Council of the European Union, 7002/20, 25 Mart 2020, Erişim Tarihi: Eylül 2, 2021, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7002-2020-INIT/en/pdf>

Kaynakça

- “ADRION Programme,” Erişim Tarihi: Ağustos 29, 2020, <https://www.adrioninterreg.eu/index.php/about-program/>
- Adriatic-Ionian Initiative, “About” Erişim Tarihi: Ağustos 11, 2020, <https://www.aai-ps.org/about>
- Anastasakis, Othon. “The Europeanization of the Balkans.” *Brown Journal of World Affairs*, Volume 12 Issue 1 (2005): 77-88.
- Ancona Declaration*, Erişim Tarihi: Ağustos 20, 2020, https://www.esteri.it/mae/resource/doc/2019/03/the_ancona_declaration.pdf
- Arnavutluk Cumhuriyeti Avrupa ve Dış İlişkiler Bakanlığı. “EU Accession.” Erişim Tarihi: Temmuz 15, 2020, <https://punetejashtme.gov.al/en/>
- Association of Universities of the Adriatic- Ionian Area- UniAdrion, Erişim Tarihi: Ağustos 30, 2020, <http://www.uniadrion.net/?q=organization>
- Avrupa Komisyonu. *An Economic and Investment Plan for the Western Balkans*. Erişim Tarihi: Ekim 25, 2020, https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/communication_on_wb_economic_and_investment_plan_october_2020_en.pdf
- Avrupa Komisyonu. “Public Opinion.” Erişim Tarihi: Ağustos 28, 2020, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/getChart/tHEMEKy/3/groupKy/312>
- Aydın, Mustafa. “Kafkasya Orta Asya’yla İlişkiler.” İçinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II: 1980-2001*, ed. Baskın Oran, 366-439. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler.” İçinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012* ed. Baskın Oran, 463-531. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Aydın, Mustafa, Akgül Açıkmeşe, Sinem. “Europeanization through EU conditionality: understanding the new era in Turkish foreign policy.” *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 9, Number 3, (December 2007): 263-274.
- Black Sea Trade and Development Bank, “Projects by Sector,” Erişim Tarihi: Eylül 1, 2020, <https://www.bstdb.org/projects-by-sector>
- Black Sea Trade and Development Bank, “BSTDB at a glance,” Erişim Tarihi: Eylül 1, 2020, <https://www.bstdb.org/who-we-are/bstdb-at-a-glance>
- Black Sea Universities Network, Erişim Tarihi: Eylül 2, 2020, <https://bsun.org/pages/about/bsun.php>
- Bosna Hersek Dışişleri Bakanlığı. “Basic Directions of BiH Foreign Policy,” Erişim Tarihi: Temmuz 15, 2020, http://www.mvp.gov.ba/vanjska_politika_bih/osnovni_pravci_vanjske_politike_bih/default.aspx?id=2
- Börzel, Tanja. “When Europeanization Hits Limited Statehood: The Western Balkans as a Test Case for Transformative Power of Europe.” içinde *European*

- Integration and Transformation in the Western Balkans*, ed. Arolda Elbasani, 173-185. London: Routledge, 2013.
- Council of the European Union, 7002/20, 25 Mart 2020, Erişim tarihi: Eylül 2, 2021, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7002-2020-INIT/en/pdf>
- Çelikpala, Mitat. "Rusya Federasyonu ile İlişkiler." içinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012*, ed. Baskın Oran, 532-559. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Dağdemir, Elif Uçkan. "Batı Balkan Ülkeleri İle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Olasılıkları Üzerine Bir Değerlendirme." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 59/1 (2004): 89-117.
- Declaration of the Adriatic Ionian Council on the support to the EU Strategy for the Adriatic Ionian Region*, Erişim Tarihi: Ağustos 27, 2020, https://www.esteri.it/mae/resource/doc/2019/03/12_declaration_of_the_aic_on_the_support_to_the_eu_strategy_final.pdf
- Dzanic, Jelena, Soeren Keil, Marko Kmezić. "Introduction: The Europeanisation of the Western Balkans: a failure of EU conditionality?." İçinde *The Europeanisation of the Western Balkans: a failure of EU conditionality?*, eds. Jelena Dzanic, Soeren Keil, Marko Kmezić, 1-14. Palgrave Macmillan, 2018.
- Erkan, Birol, Batbaylı, Şule. "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) Üyesi Ülkelerin Küresel Pazarlardaki Karşılaştırmalı Üstünlükleri." *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* Cilt 5, Özel Sayı, (Nisan 2017): 31-49.
- "EU Strategy for the Adriatic- Ionian Region (EUSAIR)," Erişim Tarihi: Ağustos 30, 2020, [https://www.adriatic-ionian.eu/about-eusair/institutions-and-organisations-in-the-adriatic-ionianregion/#:~:text=The%20Forum%20of%20Adriatic%20and,of%20the%20Adriatic%20Ionian%20basin.&text=Today%20it%20represents%20a%20tool,Adriatic%20Ionian%20Region%20\(EUSAIR\).](https://www.adriatic-ionian.eu/about-eusair/institutions-and-organisations-in-the-adriatic-ionianregion/#:~:text=The%20Forum%20of%20Adriatic%20and,of%20the%20Adriatic%20Ionian%20basin.&text=Today%20it%20represents%20a%20tool,Adriatic%20Ionian%20Region%20(EUSAIR).)
- Flockhart, Trine. "Europeanization or EU-ization? The Transfer of European Norms across Time and Space." *Journal of Common Market Studies*, Volume 48 Issue 4 (2010): 787- 810.
- Forum of the Adriatic and Ionian Chambers of Commerce, Erişim Tarihi: Ağustos 30, 2020, <https://www.forumaic.org/che-cose-il-forum/?lang=en>
- Huntington, Samuel P. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzenin Yeniden Kurulması* (17. Basım). çeviren Mehmet Turhan, Y.Z. Cem Soydemir. İstanbul: Okuyan Us, 2019.
- Karadağ Dışişleri Bakanlığı. "Foreign Policy." Erişim Tarihi: Temmuz 15, 2020, [http://www.mvp.gov.me/en/ministry/Foreign-Policy/Keil, Soeren. "Europeanization, state-building and democratization in the Western Balkans." *Nationalities Papers* Vol. 41, No. 3, \(2013\): 343-353.](http://www.mvp.gov.me/en/ministry/Foreign-Policy/Keil, Soeren.)
- Manoli, Panagiota. "The Black Sea Economic Cooperation: what contribution to regionalsecurity?." içinde *Limiting institutions? The challenge of Eurasian security Governance*, eds. James Sperling, Sean Kayand S. Victor Papacosma, 208-225. UK: Manchester University Press, 2003.

- National Democratic Institute, *Public Opinion Poll Bosnia and Herzegovina April 2019*, Erişim Tarihi: Temmuz 18, 2020, <https://www.ndi.org/sites/default/files/BiH%202019%20Poll.pdf>
- OECD, *EUSAIR Synthesis Report: Multi-level Governance and Cross Sector Practices Supporting the European Union Strategy for the Adriatic and Ionian Region*, Erişim Tarihi: Ağustos 29, 2020, https://www.adriatic-ionian.eu/wp-content/uploads/2019/07/OECD-EUSAIR-Synthesis-Report_FINAL.pdf
- Popovska, Agneza Rusi, "The EU Strategy for the Adriatic and Ionian Region welcomes North Macedonia," Erişim Tarihi: Ağustos 30, 2020, https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/macro-regional-strategies/adriatic-ionian/#1 Radaelli, Claudio M. "Europeanization: Solution or Problem?," içinde *Palgrave Advances in European Union Studies*, eds. Michelle Cini & Angela K. Bourne, 56-76. New York: Palgrave Macmillan, 2006.
- Said, Edward, "The Clash of Ignorance", 04.10.2011, Erişim Tarihi: Eylül 1, 2021, <https://www.thenation.com/article/archive/clash-ignorance/>
- Shahi, Deepshikha , "The Clash of Civilizations Thesis: A Critical Appraisal", 02.04.2017, Erişim Tarihi: Eylül 1, 2021, <https://www.e-ir.info/2017/04/02/the-clash-of-civilizations-thesis-a-critical-appraisal/>
- Sırbistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Process of EU integration and regional Cooperation," Erişim Tarihi: Temmuz 15, 2020, <http://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/eu>
- Sırbistan Cumhuriyeti Avrupa Entegrasyonu Bakanlığı. "Support to Serbia's EU membership 55 percent." Erişim Tarihi: Temmuz 18, 2020, <https://www.mei.gov.rs/eng/news/733/189/335/details/support-to-serbia-s-eu-membership-55-percent/>
- "Towards The New ADRIAN: A View Ahead On The Next Programming Period 2021-2027," Erişim Tarihi: Ağustos 29, 2020, <https://www.adrioninterreg.eu/index.php/about-program/programme/towards-the-new-adrion-a-view-ahead-on-the-next-programming-period-2021-2027/>
- Tsardanidis, Charalambos, "Güneydoğu Avrupa İstikrar Pakti'ndan Bölgesel İşbirliği Konseyi'ne," içinde 3. *Uluslararası Balkan Kongresi*, ed. Caner Sancaktar, 143-159. İstanbul: TASAM Yayınları, 2010.
- Uzgel, İlhan. "Balkanlarla İlişkiler." içinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II: 1980-2001*, ed. Baskın Oran, 481-523. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Yalçınkaya, Alaeddin. "Avrasyacı Bölgeselleşme Girişimleri." *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi* Cilt 7 Özel Sayı (Temmuz 2019): 85- 100.
- Zhelev, Paskal. "Challenges of economic integration in the Black Sea." Eylül 27, 2020, Erişim Tarihi: Ekim 25, 2020, <https://www.mei.edu/publications/challenges-economic-integration-black-sea#:~:text=Countries%20in%20the%20Black%20Sea,one%2Dthird%20of%20regional%20GDP.>